

FOTOĞRAF, KİMLİK ve RENK BAĞLAMINDA İNSANLIĞIN CİLT TONU PROJESİ: HUMANAЕ

The Skin Tone of Humanity Project in the Context of Photography, Identity and Color: Humanae

Dr. Öğr. Üyesi Eren GÖRGÜLÜ

Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu, Grafik Tasarım Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6475-7948>

ÖZET

Brezilyalı fotoğrafçı Angélica Dass, 2016 yılında gerçekleştirmiş olduğu 'The Beauty of Human Skin in Every Colour' adlı TED konuşmasında insanlığa ait ten rengi hakkındaki düşüncelerimizi portre fotoğrafları aracılığıyla nasıl sorguladığından bahsetmektedir. Sanatçının kimlik, kapsayıcılık, fotoğraf ve renk arasında gerçekleşen diyalogu yansıtan ve 'Humanae' adını verdiği bu portre projesi insan ırkıyla ilişkilendirilmiş renk tanımlamalarını (beyaz, siyah, kırmızı, sarı) bozguna uğratmaktadır. Sanatçının portre projesinde ırk, kimlik ve renk arasındaki göstergeler üzerinden bir araya getirdiği kapsayıcı insanlık haritası küresel bir yapının parçalarından oluşmaktadır. Dass'ın sistematik olarak belirli bir ızgara sistemi üzerine inşa ettiği insanlığa dair cilt renklerini yansıtan portreleri tüm insanlığı birleştirici bir şekilde ele alarak cinsiyet, ırk, yaş, kimlik gibi sınıflandırmalardan arındırmaktadır. Bu makale Humanae portre projesini yakından inceleyerek insanlara ait ten renginin portre fotoğraflarında yeniden inşa edilmesini araştırmaktadır. Çalışmada, fotoğraf ile ten renkleri arasında yaşanan diyalogun yarattığı yeni anlamların gösterilmesi amaçlanmıştır. İnsanlığa ait cilt rengini şaşırtıcı bir şekilde fotoğraf ile ilişkilendiren Dass, ırk ve ten rengi arasındaki bağlantıları tipolojik bir yöntemle sınıflandırarak insan portrelerini kataloglamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Kimlik, Portre, Renk.

ABSTRACT

In her TED talk titled "The Beauty of Human Skin in Every Colour", in 2016, Brazilian photographer Angélica Dass talked about how she had questioned our thoughts about human skin colour through portrait photographs. The Artist's portrait project named "Humanae" reflects the dialogue between identity, comprehensiveness, photography, and colour defeats the colour definitions (white, black, red, yellow) associated with the human race. The comprehensive map of humanity, which the artist brought together in her portrait project through the indicators between race, identity, and colour, consists of parts of a global structure. The portraits that reflect the skin colours of humanity, which Dass systematically built on a certain grid system, handles all humanity in a unifying manner and clears them from classifications such as gender, race, age, identity. This article takes a closer look at the Humanae portrait project and explores the reconstruction of human skin colour in portrait photography. In the study, it is aimed to show the new meanings created by the dialogue between photography and skin colours. Dass, who surprisingly associates the skin colour of humanity with photography, tried to catalogue human portraits by classifying the connections between race and skin colour with a typological method.

Key Words: Photography, Identity, Portrait, Color.

1. GİRİŞ

Türlerin sınıflandırılmasında oldukça önemli olan olası tüm fiziksel özellikler, insanlar açısından değerlendirmeye alındığında biraz daha sınırlı bir alanı işaret etmektedir. İnsanların öteki insanlarla olan ilişkileri yapılandıran ten renginin önemi, anlamı ve ırklarla olan ilişkisi insanlar için ırkın en önemli belirtisi haline gelmiştir. Chicago Sanat Enstitüsü Okulu'nda Görsel ve Eleştirel Çalışmalar profesörü olan Shawn Michelle Smith'in 'Renk Çizgisi Üzerinde Fotoğrafçılık: W.E.B.D Du Bois, Irk ve Görsel Kültür' (*Photography on the Color Line: W. E. B. Du Bois, Race, and Visual Culture*) adlı çalışmasında bahsettiği üzere; "İnsan sınıflandırmasının olası tüm fiziksel özelliklerinden, ten rengi, insanların birincil sınıflandırıcısı olan ırkın birincil göstergesidir" (Smith, 2004:26). Ten renginin ırk ile olan bağlantısı ne

fiziksel ne de genetik bir yapı ile alakalıdır. Ten rengi daha çok toplumsal bir yapıya işaret etmektedir. Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi (*Art and the Committed Eye: The Cultural Functions of Imagery*) adlı kitabın yazarı Richard Leppert rengin insanla bağdaştırılması sonucunda ortaya çıkan sonucu şu şekilde açıklamaktadır; "...renk, insan derisine 'iliştirildiği' zaman, sayısız kültürel kod ve toplumsal pratiğe gönderme yapar" (Leppert, 2017:301). Böylesi öneme sahip toplumsal bir konu fotoğraf aracılığıyla ten rengi üzerinden yeni araştırma alanı bulmaktadır. Dilin, renkleri anlamlandırmadaki etkisini ve kelimelerin dünyamızı nasıl renklendirdiğini Antik Yunan'dan günümüze araştıran İsraili Dilbilimci Guy Deutscher, doğa ve renk arasındaki ilişkiden bahsetmektedir. "Goethe bir yerde, görünür doğanın her tarafına yayılmış renklerin çekiciliğine hiç kimsenin kayıtsız kalamayacağını yazmıştı" (Deutscher, 2015:42). Doğa ve renk arasındaki ilişkinin insan ve renk arasındaki ilişkiyle kurduğu analogik bağlantıda renkler kaçınılmaz olarak insan doğasının önemli bir parçası haline gelmektedir.

İnsanın hem toplumsal hem de bireysel yaşamını etkileyen bir değişimin yaşandığı Aydınlanma Çağı bilginin rasyonel bir şekilde bilinebileceği fikri üzerine inşa edilmiştir. İsveçli botanikçi, zoolog ve Doktor Carolus Linnaeus'un (1707-1778) eserlerinden biri olan '*Systema Naturae*' bitkilerin biyolojik özelliklerini sınıflandırmada önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma rasyonellik ve bilim aracılığıyla oluşturulan yeni sınıflandırma biçimi ardından gelen birçok çalışmayı da derinden etkilemiştir. Fotoğrafın icadından sonraki süreçte türlerin kayıt altına alınmasında yaşanan değişim Antropolojinin erken döneminde toplumsal ve kültürel gerçeklikler ile kurduğu ilişkiyle bağlantılıdır. Kültürlerin araştırılmasında, antropolojik ve etnografik saha çalışmalarında önemli bir veri toplama aracı olarak kullanılan fotoğraf, düzene ihtiyaç duyan bir dünyayı yeniden tanımlamak ve anlamlandırmak için farklı bir yaklaşım sunmuştur. İnsan türlerini nesnel bir gerçekliğe bağlı kalarak belgelemeye çalışan Antropolojinin kültürleri araştırırken fotoğrafik çalışmaları nasıl gerçekleştireceğine dair bilgilerin bulunduğu '*Antropoloji Üzerine Notlar ve Sorgular*' (*Notes and Queries on Anthropology*) adlı çalışma, sınıflandırma biçiminin oluşturulması açısından önemli bir kaynaktır. Türlerin ve toplumların sınıflandırılmasında ve bir veri olarak kullanılmasında önemli bir araç haline gelen fotoğraf kültürel yapının vazgeçilmez bir ögesi haline gelmiştir. Bireyleri tanımlama, gözetleme, yönetme ve sınıflandırma konusunda sıklıkla başvurulan bir araç olarak fotoğraf, kimliğin tanımlanmasında on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kültürel alanda çok katmanlı bir yapı inşa etmiştir. Görünürlüğün arkasındaki gerçekliği şekillendiren fotoğraf kimliklerin tanımlanmasında da karşımıza çıkmaktadır. "Fotoğraf ilk bulunduğu dönemde yaşamsal realiteye kimlik kazandırmanın sertifikasıydı. Sonrasında ve zamanımızda ise kimliğe ilişkin düşüncenin sınırsız şekilde sorgulandığı ve yansıtılabileceği varyasyonlar üretmektedir" (Tumay, 2013:123). Kültürel olarak öteki olan ilişkimizi etkileyen kimlik toplumsal bir kavramdır. Irk, din, cinsiyet gibi kavramlarda kimlik ile bağlantılıdır. Bu açıdan bakıldığında hem toplumla hem de bireyle ilişkili olan kimlik kavramı öteki ile ilişkiyi belirleyen konumdadır.

Etnik kimlik ve ten rengi arasındaki bağa farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Brezilyalı fotoğrafçı Angélica Dass, 2016 yılı içinde yapmış olduğu '*The Beauty of Human Skin in Every Color*' (İnsan teninin her renkteki güzelliği) adlı TED konuşmasında bu konuya sıra dışı bir şekilde yaklaşmıştır. 'Humanae' adlı portre projesini izleyicilere sunarken rengin kimlik üzerindeki yansımalarına, ırk ve renk ilişkilerine değinen Dass, insanlığa dair renkleri portre aracılığıyla belgeleme yoluna gitmiştir. Sanatçının portre projesinde yer alan fotoğraflar kimliklerin bir yansıması olarak ten rengiyle yakından ilişkilidir. O'nun fotoğrafını çektiği her bir birey farklı bir renk tonu ortaya çıkartmakta ve cilt tonuna ait bu veriler bir katalog haline gelmektedir. Ten renginin oluşturduğu veriler insan tenine ait renk tanımlamalarının karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Binlerce insana ait portrelerin yan yana gelecek şekilde tipolojik olarak sınıflandırılması ve her bir kimliği tanımlayacak rengin endüstriyel renk paleti Pantone kodlarıyla eşleştirilmesi ırksal cilt renginin ortaya çıkmasını yardımcı olmaktadır. Tarihsel açıdan Aydınlanma düşüncesiyle birlikte değişime uğrayan cilt rengi kavramı Antropolojinin gelişimi sayesinde ırk ve etnik yapının çok önemli bir göstergesi olmuştur. Dass'ın portreleri egemen beyaz ten renginin boyutunu daha da genişleterek izleyiciye binlerce renk tonu sunmakta ve insan kimliğinin renk ile olan ilişkisinde karmaşıklıktan bahsetmektedir.

Literatür tarama modeline dayalı nitel bir araştırma olan bu çalışmada, çevrimiçi/yazılı kaynaklar taranmış ve 'Humanae' portre projesine ait çalışmalar belirlenmiştir. Humanae projesi Dass'ın fotoğrafçılık denemelerinin bir sonucu olarak portre/fotoğraf ve renk/kimlik arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Sanatçının bu projede kullandığı tipolojik düzenleme yöntemi projenin tanınırlığında oldukça etkili olmuştur. Bu çalışma insanların temsil edilme biçiminde ten renginin önemini bir yandan portre fotoğrafları

aracılığıyla vurgularken diğer yandan da beyaz ten rengi ve bu renk tonunun etrafında şekillenen ırk ve renk arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır.

2. İNSAN CİLDİ TONUNUN TİPOLOJİK HARİTASI

Fotoğraf, icat edildiği tarihten itibaren insan portrelerine dair en etkili görsel kayıtların aracı haline gelmiştir. Bilimsel, sanatsal ve toplumsal faaliyet alanlarındaki gelişmeleri de kayıt altına alan fotoğraf, gerçekliği yansıtmadaki başarısı ile belgeleme, analiz etme ve görsel veri oluşturmada sıklıkla kullanılmıştır. Oluşturulan görsel verilerin sistemli ve düzenli bir şekilde sınıflandırılması ise tipolojik yöntemle yapılmaya çalışılmıştır. Şeyleri ve türleri sınıflandırmada kullanılan bu yöntem "...belirli bir alanda, tipolojik çalışmayı yürüten öznenin amacı doğrultusunda, belirlediği bir dizi genel ölçüte göre, varlıkların özel tiplerden oluşan kapsamlı diziler halinde bölümlere ayrılması olarak tanımlanabilecek kavramsal bir işlem" (Adams W., ve Adams E., 1991:91) olarak tanımlanabilir. Fotoğraf tarihindeki tipolojik portre çalışmalarına baktığımızda ise on dokuzuncu yüzyıldan günümüze gelişen ve değişen bir yapı ile karşılaşmaktadırlar. On dokuzuncu yüzyıl portre tipolojilerinin öncül çalışmalarından birisi fotoğrafçı ve Psikiyatrist Dr. Hugh Welch Diamond'ın (1809-1886), Surrey County Akıl Hastanesinde yatan hastalarına dair fotoğrafik portre kayıtlarıdır. Ardından fizyonomi üzerine çalışmalar gerçekleştiren Nörolog Guillaume Ducenne de Boulogne (1806-1875), deneklerinin yüz kaslarına elektrik vererek denediği farklı yüz ifadeleri araştırması gelmektedir. Belirli suçlardan hüküm giymiş insanların ve farklı sosyal statüde yer alan anonim insanların fotoğraflarını üst üste gelecek şekilde bir araya getiren Francis Galton (1822-1911) ise kompozit fotoğraf yöntemi olarak bilinen ilk denemelerini gerçekleştirmiştir. Kimliklerin fotoğraf aracılığıyla tanımlanmasında ve teşhis edilmesinde Fransız polis memuru Alphonso Bertillon (1853-1914) tarafından geliştirilen, sabikalılara ait portrelerin profilden ve cepheden çekilerek oluşturulduğu vesikalıklar tipolojik portre çalışmaları adına bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmalara baktığımızda ortak özellikleri çalışmaların sonucunda ortaya çıkan görsel analizler belirli bir ızgara sistemi içerisinde yer almakta ve bu fotoğrafları destekleyecek fotoğraf altı açıklayıcı bilgiler görülmektedir. Kathryn Steinbock 'Kriz ve Sınıflandırma: 20.Yüzyıl Başlarında Almanya'da Fotoğrafik Portre Tipolojileri' (*Crisis and Classification: Photographic Portrait Typologies in Early 20th Century Germany*) adlı çalışmasında bu ızgara sistemini şöyle tanımlamaktadır; "Kültürel ya da edebi araştırmalar açısından, bu ızgara benzeri, durağan biçimlerin en çarpıcı yanı, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, yolları her zaman kesiştikleri sayısız modernist ve popüler girişimlerle keskin zıtlıklarıdır" (Steinbock, 2011:8).

Yirminci yüzyılın önemli tipolojik çalışmaları ise Alman fotoğrafçı August Sander'in (1876-1964) sosyolojik içerikli Alman portrelerine ile başlamaktadır. Alman toplumuna dair görsel bir kayıt oluşturan bu fotoğraflar hem sosyolojik hem de fizyolojik benzerlikler göstermektedir. Ardından Amerikalı foto muhabiri ve fotoğrafçı Walker Evans'ın (1903-1975) New York City Metrosu'nda gizlice çektiği portre fotoğrafları ve Amerikan İşçilerini bel hizasında tuttuğu kamerası ile sokakta yürüyen anonim işçi fotoğrafları tipolojik portre örneklerinden sayılabilir. Portrelerin yan yana getirilerek oluşturulduğu bu yeni biçim gittikçe farklı bağlamlara taşınmış ve hızlıca gelişmeye başlamıştır. Sander ve Evans'a ait sosyal içerikli fotoğrafik tipoloji çalışmaları daha sonra Alman Düsseldorf Okulunun kurucularından Bernd ve Hilla Becher tarafından benimsenip farklı bir şekilde uygulanmıştır. Her ne kadar portre ile bir ilişkisi olmasa da Becher çiftinin çalışmaları fotoğraf sanatı içerisinde yer alan önemli tipolojik kayıtlar olarak görülmektedir. 1950'li yıllarda dökümaneler, su kuleleri ve yüksek fırınlar gibi endüstriyel mimarilerin yıkılıp kaybolmadan önceki varlıklarını belgelemeye odaklanan çalışmaları endüstriyel arkeoloji olarak görülebilir. Fotoğraf sanatında kavramsal üretim sürecine denk gelen Becher çiftinin çalışmaları basit bir ızgara sisteminde yer almaktadır. Aynı açıdan, günün aynı saatinde ve aynı mesafeden gri bir gökyüzü eşliğinde çekilen fotoğraflar yan yana getirildiğinde kolayca sınıflandırılabilir veya karşılaştırılabilir niteliktedir. Bernd ve Hilla Becher tarafsız ve objektif mimari görüntüleri belgesel tarzda yansıtmayı başarmıştır. Tıpkı Sander gibi Becher çiftinin çalışmaları aralarında Andreas Gursky, Thomas Demand ve Thomas Ruff gibi çok sayıda çağdaş sanatçı ve fotoğrafçıyı etkilemiştir.

Fotoğraf 1: Bernd & Hilla Becher, Water Towers, 1965-1997.

Kaynak: <https://www.phillips.com/detail/bernd-and-hilla-becher/UK010117/10>

Amerikalı sanatçı Edward Ruscha'nın ilk kitabı olan 'Yirmi Altı Benzin İstasyonu' (*Twentysix Gasoline Stations*), Los Angeles ve Oklahoma City arasında geçen seyahati boyunca çektiği fotoğrafları kapsamaktadır. Sanatçının 'Every Building on Sunset Strip (1966), Thirtyfour Parking Lots (1967)' adlı çalışmaları da aynı tarzda oluşturulmuş fotoğraflardan meydana gelmektedir. Tüm bu fotoğraflar belirli bir sistem içerisinde bütün oluşturabilecek şekilde yerleştirilmektedir. Başka bir Amerikalı sanatçı Dan Graham ise 1965'den beri Amerikan Banliyölerinde bulunan tipik tek ailenin yaşayabileceği evlerin fotoğraflarına 'Amerika için Evler' (Homes for America) odaklanmaktadır. İngiliz sanatçı John Hilliard ise yine bu dönem sanatçıları gibi fikirlerini ifade ederken aynı izgara sisteminden yararlanmayı seçmiştir. Hilliard, topoğrafik fotoğraf yerine daha çok fotoğrafın yapısal özellikleri (enstantane, diyafram) üzerine (*Study for Camera Recording Its Own Condition (1971)*) çalışmalar gerçekleştirmiştir. Tipolojik düzenlerin farklı anlatım biçimlerinde kullanılmasına başka bir örnekte ise İtalyan sanatçı Franco Vimercati'nin çalışmaları bulunmaktadır. Sanatçı gündelik/sıradan eşyaları bir kontrast oluşturacak şekilde beyaz veya siyah fonda sürekli fotoğraflayarak (*Mineral Water Bottles (1975)*) bir araya getirmiştir. Danimarkalı sanatçı Olafur Eliasson ise rüzgâr, su, sis, ışık gibi fenomenlerden ilham alarak oluşturduğu enstalasyonlarıyla tanınmaktadır. Sanatçının grid sistemini yöntem olarak oluşturduğu fotoğraf çalışmaları oldukça fazladır; *The bridge series (1994)*, *The Bridge Series (1994)*, *The Island Series (1997)*, *The Lighthouse Series (1999)*, *The Earthquake Series (2002)*, *The Horizon Series (2002)*, *Reykjavic Series (2003)*, *Jokla Series (2004)*, *The Sunset Series (2006)*, *Cartographic Series (2007)*, *The Glaciel Mill Series (2007)*, *The Hot Spring Series (2012)*, *The Hut Series (2012)*, *The Volcano Series (2012)*.

Çağdaş fotoğraf sanatında tipolojik yöntemin kullanıldığı çalışmaların çeşitliliği sınır tanımaz bir şekilde artmaya başlamıştır. Toplumun farklı alanlarında sanatçıların benzerlik fikirlerine eşlik eden bu sınıflandırma yöntemi yeni sentezlerin ve yaratıcılığın sınırlarını zorlamaktadır. Taryn Simon, Boris Mikhailov, Darren Almond, JR, Rineke Dijkstra, Susan Barnett, Lalage Snow ve Martin Schoeller gibi birçok sanatçı günümüz sanat anlayışı içerisinde çalışmalarında tipolojik yöntemi uygulamıştır. Bu yöntemin portre fotoğraflarına uygulayan sanatçılardan birisi de Angélica Dass'dır.

Etnik kimlik ve ten rengi hakkındaki düşüncelerimizi değiştiren ve onlara meydan okuyan sanatçının projesi insanlığa dair gerçek renklerin belgelenmesinde portre fotoğraflarından yola çıkarak oluşturulmuştur. Çalışma kapsamındaki fotoğrafik portreler hem etnik kimlik hakkındaki düşüncelerimizi aydınlatmakta hem de ten rengi aralığını kayıt altına almaktadır. İzleyicinin bakış alanı içerisinde ten rengine ait binlerce farklı kimliğin renk tonunun yerleştirilmesi şaşırtıcı derecede kapsayıcı olmuştur. Fotoğraflarda yer alan her bir özne Pantone kataloğunun ayrı bir tonu gibi durmaktadır. Özneye dair fiziksel özelliklerin yansıdığı portreler aynı zamanda renk tonlarına da odaklanmaktadır. Graham Clarke '*Güzel Sanatların Bir Dahı Olarak Fotoğraf*' adlı kitabında portrelerin farklı alanlardaki etkileşimden bahsetmektedir. "Portre fotoğrafı, estetik, kültürel, ideolojik, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere karmaşık bir dizi etkileşimin bulunduğu bir alandır" (Clarke, 2017:117). Dolayısıyla portre fotoğrafları çok katmanlı yapısı sebebiyle bireysel ve toplumsal olanı da içerisinde barındırmaktadır. Ten renginin toplumsal işleyiş içerisindeki önemi yadsınamaz. Sally Gaule beyaz ten renginin ırksal önceliği belirlemedeki etkin rolünden bahsetmektedir;

Beyaz insanlar, temsil edilme biçimleri üzerinde büyük ölçüde kontrol sahibi olduklarından, diğer grupların maruz kaldığı incelemeye nadiren rastlanmaktadır, bu beyazlığı merkezi ve baskın bir şekilde konumlandırmıştır. Sonuç olarak, beyazdan farklı tüm gruplar 'diğer' olarak atfedilebilir. İnşa edilmiş bir norm olarak, diğer grupların sınıflandırılabilceği ve ölçülebildiği bir tür dış standart olarak işlev gördü. Beyaz derinin prize edilmesi, güç ve imtiyazın etkileri hakkındaki varsayımlar, kesinlikle beyazlık nosyonuna belirli ayrıcalıklar için bir kod olarak bağlanır. Belirsizliğine ve değişkenliğine ek olarak, kimlerin önceden dahil edildiğini, kimin dahil edildiğini ve kimin dışlandığını belirlemede zorluklar yaratan belirsiz ve geçirgen sınırların sınırlandırılmasıdır (Gaule, 2016:49).

Beyaz ve 'diğer' gruplar olarak ifade edilen 'öteki' ile ilişkimizi etkileyen cilt rengi etnik kimlik bağlamında ve ilişkilerin inşa edilmesinde rolü oldukça önemli olan bir kavramdır. İnsan figürü ve onun ten rengiyle ilişkisi üzerine düşüncelerimizi alt üst ederek rengin belirli kalıplar içerisinde tanımlamayacağını gösteren Dass'ın fotoğraflarında ten rengini ifade eden hâkim renklerden ziyade kapsayıcı bir renk haritası bulunmaktadır. Sanatçı Newsweek Dergisine verdiği bir röportajında "Bu ölçeği kullanarak, hiç kimsenin 'siyah' olmadığından ve kesinlikle hiç kimsenin 'beyaz' olmadığından eminim... geçmişte kullandığımız bu tür kavramlar tamamen saçmadır" tanımını yapmıştır. Sanatçının ten rengi üzerine inşa ettiği fotoğrafik çalışması Ozan Yavuz'un 'Antropoloji ve Fotoğraf Yöntem ve Temsil Üzerine' adlı kitabında bahsettiği üzere yeni bir araştırma alanına karşılık gelmektedir. "Fotoğraf çekiminin cepheden tam yüz ve profilden yapılmasının tavsiye edildiği tipolojik yaklaşımlar daha çok ırksal kimlikleri araştırma ve sınıflama üzerine dayalı fotoğrafik kayıt sistemi sonraları kültürel ve etnik çalışmaların da içinde olduğu daha geniş araştırmalara yönlendirilmiştir" (Yavuz, 2020:94).

3. HUMANAİ PORTRE PROJESİ

Projede yer alan her yaştan erkek/kadın, genç/yaşlı insan belirli bir ızgara sistemi üzerine kare olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu portrelerin alt kısımlarına eklenen Pantone (dünya çapında tanınan bir renk ölçeği) kodları bireylerin renk tonu hakkında bilgi vermektedir. Neredeyse her portrenin birbirine benzediği bu tipolojik dizilimde öngörülebilir renk tonları benzersiz bir şekilde yan yana gelmekte ve birbirinden farklı renk tonları oluşturmaktadır. Ten rengi tonlamalarındaki benzerlikler kültürel yakınlık zincirinin görsel olarak ifade edilmesinde yeni anlamlar üretmektedir. Dass'ın 'Humanae' projesinde yer alan denekler sadece ten rengine göre düzenlenmiş ve her bir kutudaki birey yalnızca göğüs hizasından başlayarak üzerinde herhangi bir giysi veya takı olmadan fotoğraflanmıştır. "Çekilecek portre fotoğrafları için ise daha çok karakteristik özellikler üzerinde durulmalı ve tipik bireyler kafa ve omuzlar dâhil edilerek, yüz hatları detaylı bir şekilde görünecek şekilde cepheden tam yüz ve profilden fotoğraflanmalıdır. [...] Sade veya nötr arka plan ile yalınlaştırılan çekimler görsel analiz açısından daha etkili olabilirler" (Yavuz, 2020:95). Sanatçının objektifine bakan bireyler küçük bir gülümse dışında neredeyse hareketsizdir. Öznelerin yansıttığı ifade biçimleri her bir portrenin oluşmasında oldukça etkili olmaktadır. Hem fotoğrafların oluşturulmasında dikkate alınan statik dizilim hem de öznelerin standart bir yüz ifadesiyle çekilmesi farklı bir etki yaratmaktadır. David Bate 'Fotoğraf Temel Kavramlar' adlı kitabında portreye ait ifadeler hakkında şöyle söylemektedir;

Bir portrede yer alan yüze ait ifade kritik öneme sahip olup, anlam üzerindeki etkisi hafife alınmamalıdır. Gözlerin ve dudakların belli belirsiz hareketi bile yüzde dramatik bir etki yaratabilir. Dudaklar tebessümle ışıdayacağı gibi, üzgün, sinirli, ifadesiz ya da bükülmüş olabilir. Gözler 'canlı', 'ışıl ışıl,' 'baştan çıkarıcı' görünebilir. Saç şekli ise başlı başına bir bölüm olabilir. Başımıza ve yüzümüze ait bu gibi bileşenleri, ruh hali ve mizacın yanı sıra büyük ölçüde etnik kökenin, cinsiyetin ve yaşın belirlediği karakteri ve fotoğrafı görmesi beklenen muhtemel seyirciyi ölçüt alan edayı ve dâhil edebileceğimiz 'tutumlara' anlam verebilmek için 'okuruz' (Bate, 2011:115).

Deneklerin yüzleri fotoğraf alanının büyük bölümünü kaplamaktadır. Beden Antropolojisi üzerine çalışmaları bulunan Fransız yazar David Le Breton 'Yüz Üzerine Antropolojik Bir Deneme' adlı kitabında 'yüz'ün anlamına ve önemine şu şekilde vurgu yapmaktadır; "Visage (yüz) sözcüğü Latince 'visus'tan, videre fiilinin ad durumuna dönüşmüş geçmiş zaman ortacından gelir: 'görülen'. Eski batı dünyasında yüzü tanımlamış sözcüklerin çoğu köken bakımından yüzün görüntüsüne, biçimine, insan bedenindeki ayrıcalıklı konuma göndermede bulunur" (Breton, 2018:12). Breton daha sonra öteki ile olan ilişkimizde yüzün gerekliliğinden bahseder; "Kişinin dış dünyayla ve ötekilerle sınırının işareti olarak bedene, kimliğin duvarı,

sınırı olarak bedene ihtiyaç vardır. Bireysel ayrımın yansıdığı beden alanı olarak yüz gerekir” (Breton, 2018:55). Her bir deneğin olduğu kutuda denek fotoğrafın tam ortasında bulunmaktadır. Yüz aynı zamanda izleyici ile gerçekleşen görsel iletişimin en önemli parçası olmuştur. Sanatçı her kutuda bulunan arka planı deneğin ten rengiyle dijital olarak eşleştirerek bu rengi pantone ile tanımlamaktadır.

Amerikalı sanat eleştirmeni Terry Barrett’in ‘*Fotoğrafi Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş*’ adlı kitabında fotoğrafın kimlikle olan ilişkisini şöyle açıklamaktadır; “Bir kimlik fotoğrafı fotoğraftaki kişinin ne kişiliğini ifade eder, ne de görünüşüne övgü düzer, sadece görenin tanıyabilmesi için onu eksiksiz biçimde betimler” (Barrett, 2017:98). Barrett’in tanımından yola çıkarak Dass’ın portreleri izleyicinin onları eksiksiz bir şekilde görebilmeleri ve fark edebilmeleri için her türlü nesneden arındırılmıştır. İnsanı tanımlayan şeyin renk ile ilişkisi tipolojik düzenlemede oldukça sade ve anlaşılır bir şekilde konumlandırılmıştır. Barrett kitabının ilerleyen sayfalarında portrenin diğer özelliklerinden bahseder; “Portreler tanımlama fotoğrafları kadar basit olabilir ve bu yönüyle betimleyici kategoriye girebilir. Bütün portreler, konuları hakkında bir miktar açıklayıcı içeriği de sahiptir ve tasvir ettikleri kişiye yorumlayıcı nüanslar katabilir” (Barrett, 2017:121). Ten rengi ile portre arasındaki bağ Dass’ın portrelerinde net bir şekilde ifade edilmektedir.

Fotoğraf 2: Humanae Project, Angélica Dass, 2016.

Kaynak: <https://angelicadass.com/photography/humanae/>

Proje insanlığa dair ‘beyaz, siyah, sarı ve kırmızı’ gibi ten rengi tanımlamalarının kısıtlayıcı doğasından sıyrılarak insanlığın gerçek renkleri üzerine odaklanmaktadır. İnsan derisinin renk tonuna çarpıcı bir şekilde yaklaşan sanatçı, insanı tanımlayan rengin çeşitliliğine ve kapsayıcılığına vurgu yapmaktadır. Fotoğraflardaki arka plan deneklerin burnundan alınan 11x11 piksel değerindeki renk ile oluşturulmaktadır. Jim Zuckerman ‘*Fotoğrafta Rengın Sırları*’ adlı kitabında fotoğrafın arka planına dair önem hakkında şöyle söylemektedir; “Arka plandaki renk ve ton yapısı, bir fotoğrafın genel etkisi üzerinde önemli rol oynar” (Zukerman, 2004:114). Renklerden ve yüzlerden çok daha fazlasını içinde barındıran bu portre projesi gönüllüler, bazı kurum ve kuruluşların sayesinde dünyanın 20 farklı ülkesinde ve 36 farklı şehirde gerçekleştirilmiştir. Binlerce insanın fotoğrafının çekildiği bu projede yer alan insanlar arasında sanatçının da belirttiği üzere; ‘Forbes listesinde bulunan birinden Akdeniz’i bir botla geçmeye çalışan mültecilere, Paris’te UNESCO Merkezi’nden bir barınağa, İsviçre’den ve Rio de Janeiro’nun gecekondu mahallelerinden insanlar ve öğrenciler’ yer almaktadır. Öznelere doğrudan yaratılan kişisel etkileşim sayesinde proje gün geçtikçe daha çok kişiye ulaşmayı ve gittikçe büyümeyi hedeflemektedir. Her türlü inanç, cinsiyet, kimlik, eğitim, zeka, fiziksel görünüş fark etmeksizin kapsayıcılığın görsel işaretleri olarak yan yana gelen bu kutucuklar ‘Humanae’yi oluşturmaktadır. Sanatçı, kendisiyle yapılan bir röportajında; ‘modellerin ‘milliyeti, kökeni, ekonomik durumu, yaşı veya estetik standartlarına’ hiçbir şekilde atıfta bulunulmadığını açıklayarak, ‘Kodlarımızı yıkmak için bir tür oyun’ olduğunu’ söylemektedir.

Amerikalı sanat tarihçisi Kaja Silverman’ın ‘*Fotoğrafın Tarihi ya da Analoji Mucizesi*’ adlı kitabında Fransız düşünür Maurice Merleau-Ponty’nin renk tanımlamalarından bahseder; “Renk, ne ‘kalınlığı olmayan bir varlık zarıdır’ ne de bakışımıza ‘tamamen çıplak sunulan mutlak surette sert bir parça, bölünmez varlıktır’, diye açıklar. Daha ziyade kalın, atmosferik ve dokuludur; gözlerimiz onun içine dalar ve içinde dolanır durur” (Silverman, 2019:141). Renge dair bu atmosferik hava Humanae portrelerinde

izleyiciyi kendine çekmekte ve insanlığa ait pantone renklerini açığa çıkartmaktadır. Pantone renk kataloğunda renklere ait bir sınıflandırma numarası bulunduğundan Dass'ın öznelerinin burnundan aldığı küçük piksel değerindeki alan PANTONE 53-7 C, PANTONE 62-5 C, PANTONE 319-2 C gibi kodlara karşılık gelmekte ve her bir portrenin altında bilgilendirici bir metin görevi görmektedir. Izgara sistemi içerisindeki her bir portrenin altına gelen bu pantone renk değeri tipik sınıflandırma formatının bir örneğini temsil etmektedir. Projenin tipolojik bir yöntemle gerçekleştirdiği bu temsil biçimi aynı zamanda izleyiciyi görselden öğrenilecek bir bilgi olduğuna ikna etmekte ve fotoğrafik verinin görsel analinizi sunarak bilimsel bir güven oluşturmaktadır. Portrelerin her birinin altında yer alan pantone renk değeri izleyici açısından ortak bir duygunun ifadesi ve ırksal sınıflandırmanın renkler aracılığıyla tanımlanması şeklinde açıklanabilir. Evrensel anlamda belirli bir ırka karşılık gelen ve o ırka dair bir belirteç olan ten renginin fizyolojisi tutarlı bir biçimde tüm insanları kapsayacak bir yapıda inşa edilmiştir. Mustafa Sözen '*Sinemada Renk Sembolik Anlatımlar*' adlı kitabından renk hakkında şunları söylemektedir; "Ortak bilinçaltının renge yüklediği anlamların varlığıyla birlikte yine de renk dünyası, estetik ve psikolojik değerlerin kişisel olarak biçimlediği bir alan gibidir" (Sözen, 2003:12). Dolayısıyla ten rengi bu çalışmada estetik bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 3: Angélica Dass Humanae Projesinde yer verdiği portreleri üretme şeklini gösteren görsel.

Kaynak: <https://www.52-insights.com/angelica-dass-the-politics-of-colour-photography-art/>

Rastgele oluşturulan ten renkleri insanlığın tüm renklerini kapsayan bir mozaik görevi üstlenmektedir. Bu mozaik oluşturulan her bir özne omzundan itibaren çıplak olan bedeniyle oldukça samimi bir havanın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sanatçının objektifine bakan her bir özne aynı zamanda izleyiciyi de gözlemliyormuş hissi uyandırmaktadır. Öznelerle ait rastgele seçilen ten rengi çeşitliliği insanlığın ötekileştirici ve yanlışlarla dolu bakışlarının farkına varmaları için önemli bir görsel veri oluşturmaktadır. Bu verinin oluşmasında katkıları olan gönüllülerin hepsi aynı poz ve aynı bakışı sergilemektedir. Öznelerin hepsi bir insanı tanımlamak için yeterli olan yüz parçalarına sahiptir. İzleyicinin diğer bir farkına varacağı durum ise her bir görselin aynı türde başka bir şey olduğudur. Her bir portre oldukça renkli yapısıyla izleyiciye ten renginin ne kadar nüanslı olabileceğini göstermektedir. Beyaz olarak tanımladığımız ten rengi çoğu fotoğrafında arka fonunda sıcak pembe olarak temsil edilmektedir. Rus ressam ve sanat kuramcısı Wassily Kandinsky '*Sanatta Ruhsallık Üzerine*' adlı kitabında renklerin ruhsal etkilerinden bahsetmektedir. Kandinsky şöyle der; "Renkler, daha duyarlı bir ruhta daha derin ve yoğun bir etki bırakırlar. Böylece, renkleri izlemenin yol açtığı ikinci sonuçla, yani renklerin ruhsal etkileriyle karşılaşırız. Her renk kendisine özgü bir ruhsal titreşim yaratır, ilk fiziksel izlenim de yalnızca bu ruhsal titreşime giden bir yol olarak önemlidir" (Kandinsky, 2015:56). Ten renginin izleyici üzerinde göstermiş olduğu çeşitlilik ve ilgi bu etkinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Nitekim pantone kütüphanesinde yaklaşık iki bin renk bulunurken insan teni üzerinde yer alan renk aralığının sonu yok gibidir.

Fotoğraf 4: Humanae Project, Angélica Dass, 2016.

Kaynak: <https://www.52-insights.com/angelica-dass-the-politics-of-colour-photography-art/>

Dass'ın portre fotoğraflarını kuşatan bileşenler yüz, poz, fon ve ışık gölge olarak dört ana başlıkta toplanabilir. Portrenin özneyi temsil etme gücü her zaman önemini korumuş ve günümüzde de geçerliliğini sürdürmeye devam etmiştir. Fotoğrafların oluşturulmasında sanatçının bu etkiden yararlanarak farklı bir ifade biçimi oluşturulduğu görülmektedir. Scott Walden'in derlediği *'Fotoğraf Felsefesi Doğanın Kalem Üzerine Denemeler'* adlı kitapta David Davies 'Fotoğraflar Ne 'Anlama Gelir' adlı yazısında fotoğrafçının konusu hakkındaki seçiminden bahsetmektedir. "Sıradan algıdaki sahnenin görüldüğü perspektif ve açı, amaçlar ve niyetler açısından nadiren açıklama imkânı verir, fotoğrafta sunulan özne her zaman bize fotoğrafı o perspektiften belirli bir nedenden ötürü gösteren fotoğrafçının seçimine bağlıdır" (Davies, 2018:212). Nitekim Mary Price *'Fotoğraf Çerçevadaki Gizem'* adlı kitabında Davies'in fotoğrafçı üzerine bahsettiği sözlerini destekleyerek fotoğraf makinesinin arkasındaki fotoğrafçının yaratıcılığına vurgu yapmaktadır; "Fotoğrafın yaratılışını, fotoğraf makinesinin mekanik işleyişinden çok fotoğrafçının aklında aramak, kişinin elsiz bir fotoğraf makinesi fikrini biraz değiştirmesini – terk etmesini değil- sağlar. Fotoğraf makinesinin arkasında bir zekanın var olduğunu önermek, imgelemi niteleyen yaratıcılık olasılığını göz önünde bulundurmak" (Price, 2014:53). Kimlik, renk ve fotoğraf kavramlarını etkin bir şekilde kullanarak kendine şaşırtıcı bir sentez oluşturan Dass, günümüz fotoğraf sanatında kendine farklı bir yer bulmuştur. O'nun yaşam öyküsü içerisinde önemli bir yere sahip olan ten rengi kariyerinin gelişmesine etki eden bir kavram haline gelmiştir. Dass'ın yaşamı, kişiliği ve psikolojisi bu projenin oluşmasında etkili olan katmanlardır. Amerikalı sanat tarihçisi James Elkins'in derlediği *'Fotoğraf Kuramı'* adlı kitapta Shepherd Steiner çağdaş fotoğrafçılık hakkındaki değerlendirmelerinde şöyle söylemektedir; "Çağdaş fotoğrafçılık pek çok farklı insan tarafından, pek çok farklı fikirle ve farklı bölgelerden, hepsi de farklı tarihlere sahip, farklı meselelerle ve umutlarla – kimisi medyumun bütünlüğü için ve kimileri hala sinemayla, heykelle, resimle gündelik olanla, kimlikle, özgürleştirici politikalarla vb olan kaynaşımı- uygulamaktadır" (Elkins, 2019:293). Bu tanımlamadan hareketle Dass'ın kimlik politikalarıyla ilgilendiği söylenebilir. 2016 yılında gerçekleştirdiği TED konuşmasında kimlik üzerine bir tartışma alanı yarattığı açıkça görülmektedir. Vilém Flusser (1920-1991) *'Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru'* adlı kitabında fotoğrafçının fotoğrafik anlayışına uygun görüntüler elde edebilmek için bazı kavramlara hâkim olması gerektiğinden bahseder. "Aygıtı sanatsal, bilimsel ve politik görüntülere uygun şekilde ayarlayabilmek için, fotoğrafçı sanat, bilim ve politika kavramlarına gereğince sahip olmalıdır" (Flusser, 2020:49). Sanatçının ten rengine bağlı olarak yaşadığı toplumsal sorunlar Flusser'in bahsettiği gibi farklı bir anlam oluşturma sürecine dönüşmüştür. Dass'ın kimlik ve renk konusuna oldukça hâkim olduğu portre projesinde açıkça görülmektedir.

4. SONUÇ

Sanatçı bu fotoğrafların kimlik hakkında olduğunu, kimliğin yarattığı kapsayıcılığı kavramamız gerektiğini vurgulamakta, portreler ile renk arasındaki ilişkiyi bir delil olarak kullanarak ilham verici bir argüman inşa etmekte ve kişisel kimliklerin varlığına dikkat çekiyor gibi görünmektedir. Ten rengine ait gerçekliğin arayışına doğru yapılan bu portre yolculuğu bugüne kadar binlerce insanı kapsayacak şekilde genişlemiş ve büyümüştür. Gerçek olan renklerimiz arayışı üzerine yapılan bu vurgu küresel bir 'yüz' koleksiyonunun oluşmasına katkı sağlamıştır. Projenin oluşturduğu toplumsal duyarlılık izleyiciyi ten rengini yeniden keşfetmeye ve iletişim kurmaya davet etmektedir. Renk ve kimlik arasındaki göstergeleri birleştiren sanatçı yarattığı bu proje ile tipolojik bir portre haritası oluşturmuştur. Bu tipolojik portre haritası izleyici ile yüz yüze gelen, her türlü nesneden arındırılmış bir portre fotoğrafı ile kurulan iletişim sayesinde renklere göre insan sınıflandırmasının altını çizerek sorgulamaktadır. Renkler ve ten arasındaki iletişime vurgu yapan sanatçı TED konuşmasının en başında da ten renginden dolayı yaşadığı sıkıntılardan ve bu haliyle diğer insanlarla olan iletişiminin nasıl şekillendiğinden bahsederken şöyle söylemektedir; '*Bir fotoğrafçı olarak anladım ki, diğerlerinin iletişimi için bir aracı olabilirim*'. Dass'ın kendi ten renginden yola çıkarak oluşturduğu bu proje beyaz, siyah, sarı ve kırmızı olarak indirgediğimiz ten renklerinin aslında sonsuz renk aralıklarına sahip olduğunu göstermektedir. Humanae, insan teninin bu sonsuz renk aralığını kullanarak ve bu renk aralığının dışındaki tüm belirteçleri kaldırarak hiçbir insan sınıflandırmasının önem taşımadığına vurgu yapmaktadır. Ten renginden daha fazlasına karşılık gelen projedeki portreler belirli bir etnik gruba veya ırka değil sadece insan ırkına ait renk tayfını temsil etmektedir. Belirli bir ızgara düzeninde izleyici ile buluşan portreler binlerce farklı rengi yansıtmakta ve olası tüm cilt pigmentasyonlarını içinde barındırarak sıra dışı bir katalog oluşturmaktadır. Kahverenginin, pembenin, sarının, kırmızının ve sayamadığımız birçok renk tonunun indeksini oluşturan portreler tüm insanlığa ait ten rengini birleştirici ve kapsayıcı bir şekilde bir araya getirmektedir. Sonuç olarak sanatçının da bahsettiği üzere '*Humanae, devam eden bir iş, sonsuzdur ve henüz tamamlanmamıştır*', dolayısıyla insanlığı kapsayan renk haritası her geçen gün daha da büyümekte, daha çok izleyiciye ulaşmakta ve kimlik üzerine bir tartışma platformu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adams, E. W., Adams, W. Y. (1991). Archeological Typology and Practical Reality: A Dialectical Approach to Artifact Classification and Sorting. Cambridge. Cambridge University Press.
- Barrett, T. (2017). Fotoğrafi Eleştirmek İmgeleri Anlamaya Giriş. İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Bate, D. (2011). Fotoğraf Anahar Kavramlar. Deki Bayım Yayım. Ankara
- Breton, D., L. (2018). Yüz Üzerine Antropolojik Bir Deneme. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Clarke, G. (2017). Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Fotoğraf. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Davies, D. (2018). Fotoğraflar Ne 'Anlama Gelir': Cartier Bresson'un Scruton'a Yanıtı. (Fotoğraf Felsefesi Doğanın Kalem Üzerine Denemeler. Der: Scott Walden). İstanbul: Espas Yayınları.
- Deutscher, G. (2015). Dilin Aynasından. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Elkins, J. (2019). Fotoğraf Kuramı. İstanbul: Espas Yayınları.
- Flusser, V. (2020). Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru. İstanbul: Espas Yayınları.
- Gaule, Sally (2016). Shades of White: The Photographs of Roger Ballen. De Arte: Taylor&Francis Group Routledge.
- Kandinsky, W. (2015). Sanatta Ruhsallık Üzerine. İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.
- Leppert, R. (2017). Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smith, S. Michelle (2004). Photography on the Color Line: W. E. B. Du Bois, Race, and Visual Culture. Duke University Press.
- Steinbock, A. Kathryn (2011). Crisis and Classification: Photographic Portrait Typologies in Early 20th Century Germany, Germanic Languages and Literatures, University of Michigan.
- Silverman, K. (2019). Fotoğrafın Tarihi ya da Analoji Mucizesi. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Sözen, M. (2003). Sinemada Renk - Sembolik Anlamlar. Ankara: Detay Kitapçılık ve Yayıncılık.

Tumay, Sadık (2013). Kimliğin Hiper Gerçek Boyutu ve Fotoğraf, Derleyen Caner Aydemir: Fotoğraf Neyi Anlatır. İstanbul: Hayalperest Yayın Evi.

Yavuz, O. (2020). Antropoloji ve Fotoğraf Yöntem ve Temsil Üzerine. İstanbul: Espas Yayınları.

Zukerman, J. (2004). Fotoğrafta Rengin Sırları, İstanbul: Homer Yayınevi.

İNTERNET KAYNAKLARI

Cascone, S. (2018). This Artist Took 4,000 Portraits to Show the Range of Human Skin Color—and the Results Exceeded the Pantone Library, <https://news.artnet.com/art-world/4000-skin-colors-in-pantone-squares-1254683>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

Dass, A. (2016). Humanae, <https://angelicadass.com/photography/humanae/>, (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

TED. (2016). Angélica Dass: The Beauty of Human Skin in Every Color. TED Talk. https://www.ted.com/talks/angelica_dass_the_beauty_of_human_skin_in_every_color, (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

Rhodes, M. (t.y.). Artist Wants to Map Every Single Human Skin Tone on Earth, <https://www.fastcompany.com/3027693/whats-your-pantone-color-consult-this-incredible-spectrum-of-human-skin-tones>, (Erişim tarihi: 03.08.2020).

_____, (2016). Everyone is a just a Different Shade of Pantone: Which is Yours?, <https://edition.cnn.com/style/gallery/angelica-dass-pantone-skin-tone/index.html>, (Erişim tarihi: 20.12.2020).

_____, (2020). 10 Modern Moments in Color, <https://magazine.artland.com/ten-moments-colour/>, (Erişim tarihi: 16.05.2020).

Fotoğraf Listesi

Fotoğraf 1: Bernd & Hilla Becher, Water Towers, 1965-1997. (E.T. 07.02.2020). <https://www.phillips.com/detail/bernd-and-hilla-becher/UK010117/10>.

Fotoğraf 2: Humanae Project, Angélica Dass, 2016. (E.T. 15.06.2019). <https://angelicadass.com/photography/humanae/>.

Fotoğraf 3: Angélica Dass Humanae Projesinde yer verdiği portreleri üretme şeklini gösteren görsel. (E.T. 08.01.2021). <https://www.52-insights.com/angelica-dass-the-politics-of-colour-photography-art/>.

Fotoğraf 4: Humanae Project, Angélica Dass, 2016. (E.T. 08.01.2021). <https://www.52-insights.com/angelica-dass-the-politics-of-colour-photography-art/>.